

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Balázs Judit:

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező?

Ľudmila Lipková:

Global economic crisis and the Slovak republic

Farkas Péter:

Mégis szükség van gazdaságszervező államra?

Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás:

Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban

Obádovics Csilla – Brúder Emese:

A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei
különböző nézőpontokból

2011/2

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

– Megjelenik évente négy alkalommal –
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrásy Adél CSc, Dr. Fábián Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown, PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk / *Send manuscripts and letters by e-mail only to: kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu*

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli.

Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / *Send books for review to:*

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár
Nyugat Magyarországi Egyetem
Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft/év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft/év
Példányonkénti ár: 700 Ft

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.
H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Copyright © 2011 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Ez a kiadvány a TÁMOP 4.2.2.B-10/1-2010-0018 számú projekt támogatásával valósult meg.

Gazdaság & Társadalom

3.ÉVFOLYAM

2011. JÚLIUS

2. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 119

TANULMÁNYOK

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező? Balázs Judit	3
A 2008/2009-es gazdasági válsághoz vezető út Ukrajnában Hidi Ágnes	14
Global economic crisis and the Slovak republic Ľudmilla Lipková	34
Mégis szükség van gazdaságszervező államra? Farkas Péter	39
Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás.....	60
A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból Obádovics Csilla – Brúder Emese.....	74
A 2004-2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata Goda Pál – Kassai Zsuzsanna	93
KÖNYVISMERTETÉS	
Alternatív népszámlálási módszerek az USA-ban [David A. Swanson - Paula J. Walashek: CEMAF as a Census Method. A Proposal for a Re-designed Census and an Independent U.S. Census Bureau. Springer 2011 London New York ISBN 978-94-007-1194-5] Obádovics Csilla.....	111
Az új paraszti társadalmak a globalizáció korában [Jan Douwe van der Ploeg: The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Earthscan London 2009 ISBN 978 1 84407 882 0] Kulcsár László.....	115
Table Of Contents/Abstracts.....	119

A 2004-2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata

*Goda Pál³¹ PhD hallgató
Kassai Zsuzsanna PhD hallgató
Szent István Egyetem*

ABSZTRAKT: Kutatásunk során olyan fejlesztési programokat elemeztünk, amelyek elsődleges célja a területi egyenlőtlenségek mérséklése és a területi versenyképesség javítása, ezért a gazdaság- és a regionális fejlesztő operatív programokat vizsgáltuk. Összesen 10 programot tanulmányoztunk: a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFTI.) Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjának (GVOP) és a Regionális Fejlesztés Operatív Programjának, valamint az Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztés Operatív Programjának (GOP) és a hét regionális operatív programjának (DAOP, DDOP, ÉAOP, ÉMOP, KDOP, KMOP, NYDOP) adatait. Kutatásunk azt a feltételezést próbálja bizonyítani, hogy összefüggés van a kistérség típusok, valamint az elnyert támogatások között. A kutatás másik kérdése, hogy a területi kiegyenlítődést szolgáló operatív programok a gyakorlatban is ez alatt az égisz alatt hasznosultak-e.

KULCSSZAVAK: operatív programok, területi egyenlőtlenség, endogén források, humán tőke, források területi koncentrációja

Bevezetés

Tanulmányunkban olyan operatív programok támogatásainak területi megoszlását elemeztük kistérségi szinten, melyek alapvető célja a területi egyenlőtlenségek csökkentése. Kutatásunk során megvizsgáltuk, hogy a fejlesztési források vajon az ország keleti és déli részében, illetve főképpen a nagyobb településeken voltak-e hozzáférhetőek.

Kutatásunk azt a feltételezést próbálta bizonyítani, hogy van összefüggés a kistérség típusok, valamint az elnyert támogatások között. Ez a hipotézisünk csak részben teljesült, ami a kistérségek heterogén pályázati aktivitásának/képességének volt köszönhető. Jelentős szerepet játszik egy kistérség forráslelvási aktivitásában/képességében, hogy a már meglévő endogén erőforrásaival hogyan tud gazdálkodni, azokat hogyan tudja kiaknázni.

A kutatásunkban továbbá arra kerestük a választ, hogy a területi kiegyenlítődést szolgáló operatív programok vajon a gyakorlatban is így hasznosultak-e. Szakirodalmi tapasztalatok alapján feltételeztük, hogy azok a térségek (regionális központok, nagy városok) használják fel a fejlesztési források jelentős részét,

ahol helyi szinten magas a társadalmi aktivitás és megtalálhatóak az alapvető erőforrások.

A kutatás fő célja, hogy tükröt állítsunk a döntéshozók számára, új eredményeket biztosítsunk a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó kutatók részére a területi egyenlőtlenségek mérséklésére kitűzött fejlesztési programokról.

A vizsgált problémakör bemutatása

Az elmaradott területeken élők életminőségének javítása, az esélyegyenlőség biztosítása, a régiók versenyképességének javítása, a regionális különbségek mérséklése, a vidéki térségek felzárkóztatása fokozzák azoknak a vizsgálatoknak a szükségességét, melyek a problémakör tisztázását és megoldások keresését célozzák.

A területi különbségek a jövedelmekben, a beruházásokban és a foglalkoztatásban egyaránt megmutatkoznak (Malais-Haegeman 2009; Puga 1998). A területi egyenlőtlenségek akadályozzák a gazdasági fejlődést és egyenlőtlen esélyeket teremtenek a társadalom tagjai számára, ami fokozza a társadalmi feszültségeket, így korlátozza a társadalmi integrációt (Heidenreich-Wunder 2008). A súlyosan elszegényedett, elmaradott régiókban tovább nőtt a veszélye a társadalmi marginalizálódásnak (Illés 2008).

A területi egyenlőtlenségek komplexitásából adódóan nem célszerű egy-egy gazdasági jellemzőt kiragadni és az alapján vizsgálni. Például önmagában a jövedelem egyenlőtlenség sem megfelelő mutató a területi különbségek meghatározására, hiszen más tényezők is befolyásolják. (Cypher & Dietz 2009). Jelen tanulmányban a fejlesztési források elosztása és a területi egyenlőtlenségek közti összefüggéseket összetett módon elemezzük.

Jelentős különbségek fedezhetők fel az egyes fejlesztési iskolák elméletei között (Petraikos et al. 2003), de mindegyikük elfogadja Myrdal (1957) azon állítását, hogy a gazdasági növekedés területileg egy kumulatív folyamat, amely növeli a régiók (jelen esetben kistérségek) közötti különbségeket.

Valamennyi iskola (régébbi fejlődési elméletek (pl. Perroux 1970), a városnövekedési elméletek (pl. Henderson 1999), új gazdaságföldrajzi iskolák (Krugman 1991, Thisse 2000) és az endogén növekedési iskolák (Romer 1986)) egyetért abban, hogy a gazdasági növekedés akkor valósulhat meg, ha helyi szinten teljesül a társadalmi aktivitás minimumfeltétele és rendelkezésre állnak az alapvető erőforrások. Szakál (2004) szerint az endogén fejlődés alapfeltétele a heurisztikus önszerveződés.

Bár számos területi politikával foglalkozó kutatás kiemeli a központi kormányzat szerepét és a kormányzati programok feladatait (Káposzta 2007), a regionális fejlődést befolyásoló legfontosabb döntések számottevő része a helyi, mikroökonómiai szférában születik (Tóth 2009).

Az Európai Unió egyes tagállamai között és a tagállamokon belül is nőttek a területi egyenlőtlenségek az elmúlt két évtizedben (Bürkner & Matthiesen 2007; Heidenreich & Wunder 2008; Martin 1999). Magyarországon csaknem 25 éve jelent meg először kormányzati szinten is az elmaradott térségek fejlesztésének igénye. Ennyi idő elteltével már mutatkozniuk kellett volna a felzárkóztatásra irányuló kezdeményezések eredményeinek (Fekete 2010). Megkérdőjelezi azonban a regionális politika egészének hatásosságát az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben az uniós trendekhez hasonlóan hazánkban is jelentősen nőttek az országrészek közötti (kelet-nyugat, központ-periféria, város-falu) gazdasági fejlettségi különbségek (Illés 2008).

Kovács (2007) kutatási eredményei bizonyítják, hogy polarizálódás folyik a magyar településállományban. Míg a központokhoz közel elhelyezkedő régiókban javul a települések helyzete, addig a központoktól távolabbi régiókban tovább romlik. Egyre nagyobb szakadék választja el a fejlődő és a felzárkózásra váró régiókat. Egyre inkább jellemző, hogy a vidéki periférián elhelyezkedő, hátrányos helyzetű falvak „a kilátástalan szegénységben élők telephelyévé válnak”, mivel a helyi közösségek szerencsésebb sorsú tagjai már elvándoroltak (Kovács 2007: 79). A területi egyenlőtlenségek és a vándorlási folyamatok közötti összefüggések vizsgálatával számos nemzetközi kutatás (Black et al. 2005; Jian et al. 1996; Puga 1998, 2001) is foglalkozik.

Dávid (2004) és Brodorits & Nagy (2010) kutatásai is igazolják, hogy a hátrányos helyzetű kistérségek nem fejlődtek kellő dinamizmussal, nem voltak képesek jelentős felzárkóztatást mutatni mostanáig, így a más térségekhez viszonyított hátrányaik sem csökkentek az utóbbi évtizedben.

Kullman (2008) szerint eltérő okai vannak annak, hogy sem regionális, sem települési dimenzióban nem csökkentek a területi különbségek. Regionális szinten elsősorban a „piaci beruházások és az állami támogatások ellentétes trendje áll a háttérben”, mivel a beruházások inkább a közép-magyarországi és az északnyugati régiókban koncentrálódnak, a támogatások viszont a keleti és déli országrészben (Kullman 2008: 69). Ezzel szemben települési szinten az „állam döntései maguk is fokozzák a különbségeket, úgy a fejlesztés, mint a működtetés terén” (Kullman 2008: 69). A működési és fejlesztési források egyaránt elsősorban a nagyobb települések számára hozzáférhetőek.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a már eleve fejlettebb térségek maguktól is képesek továbbfejlődni, míg az elmaradott térségek képtelenek erre, ezért kiemelt támogatásokat kell biztosítani számukra. Ha ezeket a támogatásokat meg is kapják hátrányos helyzetű térségek, csak az infrastruktúra-fejlesztés terén érnek el eredményeket és a közszolgáltatásaik javulnak, ezzel ellentétben a fejlettebb térségek vállalkozásai támogatás nélkül is fejlődnek, ezáltal javul a versenyképességük, a foglalkoztató képességük, így a helyi lakosság is gazdagodik (Dávid 2004). Az önálló gazdasági-társadalmi fejlődésének az egyik oka, hogy

rendelkezésre állnak ezekben a térségekben a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés kiinduló elemei (Ritter 2008).

Az endogén fejlesztések a helyi erőforrásokon alapulnak, például a helyi gazdaság potenciáljára, munkaerőre, tudásra, és ezek kapcsolódnak majd nagyobb termelési folyamatokhoz. Az endogén fejlesztési szemlélet képes a helyi erőforrásokat dinamizálni és az egészséges folyamatokat visszaállítani. Gyakorlatban az endogén fejlesztés létrehozza az önközpontú növekedési folyamatokat, ezzel megnöveli szerepét a teljes összértékhez képest, más szóval alkalmas lesz a kibontakozásra és az erőforrásokat a megfelelőképpen allokálja. (Long & van der Ploeg 1994).

A külső körülmények és befolyásoló tényezők figyelmen kívül hagyása azonban behatárolja az adott terület fejlesztési lehetőségeit, így az endogén fejlődés sem jelent önmagában megoldást (Hoggart/Buller 1994). Az endogén fejlődésen alapuló fejlesztéseknél nem lehet mellőzni a külső adottságokat, mert a bezárkózás megakadályozná a külső körülmények befolyásolását (Farkas 2002).

A legújabb integrált megközelítés már szem előtt tartja a dinamikus kölcsönhatást az endogén és exogén fejlesztési folyamatok között, alapvetőnek tekinti az extra-lokális (külső) tényezőket mind vidéki, mind pedig a városi területek jövőjének alakításában, ugyanakkor megőrzi a helyi potenciálokat is (Nemes 2005; Ray 2000). High & Nemes (2004) ezt azt integrált megközelítést neo-endogén fejlesztésnek nevezte el.

Enyedi (2004) szerint „az új területi egyenlőtlenségek az emberi tudás földrajzi különbségeit tükrözik” (Enyedi 2004: 939). Az endogén fejlesztési elméletek szempontjából kiemelt szerepe van a humán tőkének, mely jelentősen befolyásolja az egyes térségek fejlesztési lehetőségeit és így a területi egyenlőtlenségek alakulását is (Ritter 2008). A humán fejlesztésnek ezért a területi egyenlőtlenségek mérséklését és a gazdasági versenyképesség javítását célzó fejlesztési politikák alapvető célkitűzésének kell lennie.

Kutatásunkban megvizsgáljuk, hogy az egyes operatív programokban milyen témakörben pályáztak az egyes kistérségek, valamint hogy az elmaradott, hátrányos kistérségekben valóban több támogatást biztosítanak-e gazdasági és regionális fejlesztést célzó operatív programok, mint a nem hátrányos kistérségekben.

Az alkalmazott módszerek

Első lépésként összegyűjtöttük az elemzéshez szükséges szekunder adatokat. Az adatok két forrásból származtak: egyrészt a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség TÉRKÉPTÁR nevű térinformatikai alkalmazásából, másrészt a Központi Statisztikai Hivatal Településsoros Statisztikai Adatbázis Rendszeréből (T-STAR).

Kutatásunk során olyan programokat elemeztünk, amelyek elsődleges célja a területi egyenlőtlenségek mérséklése és a területi versenyképesség javítása, ezért a gazdaságfejlesztő és a regionális operatív programokat vizsgáltuk.

Összesen 10 programot tanulmányoztunk: a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjának (GVOP) és a Regionális Fejlesztés Operatív Programjának, valamint az Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztés Operatív Programjának (GOP) és a hét regionális operatív programjának (DAOP, DDOP, ÉAOP, ÉMOP, KDOP, KMOP, NYDOP) adatait.

A következő adatokat válogattuk ki az operatív programok elemzéséhez a TÉRKÉPTÁR alkalmazásból: a pályázati témát és altémát, a megítélt és kifizetett támogatás összegét, a támogatási arányt, a projektek megvalósításának helyszínét (régió/megye/kistérség/település) és az adott település kistérségi besorolását (LHHK: komplex programmal segítő leghátrányosabb helyzetű; LHH: leghátrányosabb helyzetű; HH: hátrányos helyzetű; ÁTM: átmeneti; NHH: nem hátrányos helyzetű kistérség). A TÉRKÉPTÁR az NFT I. adatainak nyilvántartásánál is 311/2007. (XI. 17.) Korm. Rendelet szerint kedvezményezett kistérségi besorolást alkalmazta, ezért mi is ezt használtuk. A következtetések alfejezetben szereplő térképeken az LHHK és az LHH kistérségek határvonalait kiemeltük a könnyebb értelmezhetőség érdekében.

Az NFT I. operatív programok esetében a kifizetett támogatásokat vizsgáltuk, míg az ÚMFT operatív programoknál a megítélt támogatásokat elemeztük, mert a kifizetett és megítélt támogatások aránya 2011. januárjában még mindössze 45%, illetve 49% volt.

A T-STAR adatbázisból csak a lakónépesség számára volt szükségünk, mert ennek segítségével standardizáltuk a támogatási összegekre és a pályázatok számára vonatkozó adatainkat.

A vizsgált operatív programokat több szempontból hasonlítottuk össze egymással, hogy pontos képet kaphassunk a támogatások sikerességéről. Egyrészt külön az NFT I. programjait hasonlítottuk össze, valamint külön az ÚMFT operatív programjait. Másrészt a két időszak hasonló típusú intézkedéseit is összevetettük, hogy kimutatható legyen a programok fejlődése vagy éppen az ellenkezője.

PASW19 (Predictive Analytics SoftWare) statisztikai szoftverrel elemeztük a már említett változók közötti összefüggéseket. Három féle módszert alkalmaztunk: keresztábra-elemzést, korrelációs számítást és varianciaanalízist. Keresztábra-elemzéssel vizsgáltuk, hogy van-e kapcsolat a kistérségek és a pályázatok témái között, illetve a kistérségi besorolások és a pályázati témák között. A változók közötti összefüggés statisztikai szignifikanciáját a Pearson-féle Khi-négyzet mutatóval vizsgáltuk. Ahol az összefüggés beigazolódott, ott a kapcsolat erősségét a Cramer's V mutató segítségével elemeztük, majd a lambda mutatóval megvizsgáltuk, hogy a független változó (kistérség/kistérségi besorolás) milyen mértékben képes előre jelezni a függő változót (pályázati témát).

Korrelációs számítással ellenőriztük, hogy van-e összefüggés a kifizetett/megítélt támogatás, valamint a pályázatok száma között, és ha igen, akkor milyen irányú és milyen erős a kapcsolat. A korrelációelemzés nagyon érzékeny a kiugró értékekre, ezért először kistérségekre aggregáltuk a településsoros támogatási adatokat és a

pályázatok számát és csak ezután futtattuk le az elemzést. Kistérség típusonként is aggregáltuk az adatokat és megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a támogatási összegek és a pályázatok száma között.

Ezzel párhuzamosan, a standardizálást követően, Microsoft Excel programmal három fő szempont alapján vizsgáltuk az öt féle (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) kistérségi típust: 1 főre jutó támogatás (Ft/fő); 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000fő); relatív pályázati súly kistérség típusonként (%) mutatók alapján. Az 1 főre jutó pályázatok száma olyan alacsony érték volt, ami megnehezítette az eredmények összevetését, ezért ezt a mutatót végül 10.000 főre számoltuk ki. A relatív pályázati súly: az adott kistérség típus átlagos támogatási összegének a vizsgált operatív program átlagos támogatási összegétől való eltérése. Az alábbi képlet alapján számoltuk:

$$\left[\frac{\sum \text{kistérség típus támogatási összege}}{\sum \text{operatív program támogatási összege}} : \frac{\sum \text{kistérség típus pályázatainak a száma}}{\sum \text{operatív program pályázatainak a száma}} \right] - 1$$

Végül %-ban fejeztük ki a kapott értékeket, és ezeket hasonlítottuk össze.

Varianciaanalízissel arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a kistérség besorolása (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) milyen hatással van az NFT I. program esetében a kifizetett, míg az ÚMFT programok esetében a megítélt támogatás összegére. Ezen felül azt is megvizsgáltuk, hogy hatással van-e a kistérségi besorolás a relatív pályázati súlyra. A varianciaelemzés egyik alapfeltétele a szóráshomogenitás, amit Levene-teszttel vizsgáltunk, majd a statisztikai függetlenség tesztelésére F próbafüggvényt használtunk.

Eredmények

Pályázati témák vizsgálata

Elemzésünkben arra a kérdésre kerestünk választ, hogy az van-e szignifikáns összefüggés a kistérségek és a pályázati témák között a vizsgált operatív programok esetében. Mind a négy program esetében szignifikáns volt a kapcsolat a vizsgált változók között

A Cramer's V mutató alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy mindkét gazdaságfejlesztő operatív program esetében a szignifikáns kapcsolat közepesnél gyengébb (35, ill. 30%) volt, míg a regionális operatív programokban a közepesnél kicsit erősebb (56%, ill. 55%). A lambda értékek szintén valamennyi program esetében szignifikánsak voltak, de a független változó (a kistérség) előrejelző képessége – különösen a gazdaságfejlesztő programokban – alacsony volt, tehát a pályázati téma háttérében más változók is jelentős szerepet játszanak.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a négy vizsgált program esetében van-e szignifikáns összefüggés a kistérség típusa és aközött, hogy milyen témakörben pályáztak. Itt is mind a négy program esetében bebizonyosodott, hogy a vizsgált változók között szignifikáns kapcsolat van. Az NFT ROP kivételével közepes erősségű összefüggés volt a pályázati témák és a kistérség besorolása között. Az NFT ROP esetében is

szignifikáns a kapcsolat, de nagyon gyenge (Cramer's $V=12\%$). A Lambda értéke az NFT ROP esetében nem volt szignifikáns. A többi esetben a független változó (kistérségi besorolás) előrejelző képessége nagyon alacsony volt, tehát valószínűleg más változók is szerepet játszanak a pályázati téma megválasztásában.

A korrigált standardizált reziduumok alapján megállapítható, hogy az NFT GVOP-ban és az ÚMFT GOP-ban a hátrányos (LHHK, LHH, HH) és átmeneti kistérségekben vállalati technológiai fejlesztésre pályáztak a legtöbben, míg az nem hátrányos térségekben a minőség-, környezet és egyéb irányítási rendszerek, szabványok bevezetésének támogatása áll az első helyen. Az ÚMFT GOP nem hátrányos térségeiben sokan pályáztak vállalati folyamatmenedzsment és e-kereskedelem támogatására is.

Az ÚMFT ROP-okban a hátrányos (LHHK, LHH, HH) és átmeneti kistérségekben egyaránt humán fejlesztésre pályáztak a legtöbben, míg a nem hátrányos kistérségekben a gazdaságfejlesztési támogatások a legjellemzőbbek. Az NFT ROP-ban a korrigált standardizált reziduumok alapján nem vonható le következtetés.

A támogatási összegek és a pályázatok száma közötti összefüggés

2011. januári adatok alapján a pályázatok száma az NFT I. ROP-ban volt a legalacsonyabb és az ÚMFT GOP-ban a legmagasabb. Az NFT I. ROP kivételével, NHH kistérségekben volt legmagasabb a pályázatok száma és az ÁTM kistérségekben a legalacsonyabb (1. táblázat). Az eltérő arányokat részben az adott kistérség típusban élő népesség száma is magyarázza, ezért a későbbiekben már a 10.000 főre jutó pályázatok számával végeztük az elemzéseinket.

1. táblázat. Az operatív programok pályázatainak száma és megoszlása kistérség típusonként

	LHHK		LHH		HH		ÁTM		NHH		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
NFT I. GVOP	345	4	211	3	914	11	141	2	6343	80	7954	100
ÚMFT GOP	1372	15	338	4	1531	17	325	4	5500	61	9066	100
NFT I. ROP	118	22	54	10	122	22	25	5	227	42	546	100
ÚMFT ROPok	1031	13	390	5	1058	13	247	3	5435	67	8161	100

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A támogatások összege közel 9-szeresére nőtt az ÚMFT ROP-ban az NFT I. ROP-hoz képest és több mint 2-szeresére emelkedett az ÚMFT GOP-ban az NFT I. GVOP-hoz viszonyítva (2011. jan.). Az NFT I. ROP kivételével, NHH kistérségekben volt legmagasabb a támogatások összege és az ÁTM kistérségekben a legalacsonyabb (2. táblázat). Az eltérő arányokat részben az adott kistérség-típusban élő lakosság száma is magyarázza, ezért a későbbiekben már az 1 főre jutó támogatási összeggel végeztük az elemzéseinket.

2. táblázat. Az operatív programok támogatási összegei és megoszlásuk kistérségtípusonként

	LHHK		LHH		HH		ÁTM		NHH		Összesen	
	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%
NFT I. GVOP	7391	6	3614	3	17321	14	2869	2	94016	75	125210	100
ÚMFT GOP	44902	17	11235	4	46436	17	9981	4	156300	58	268853	100
NFT I. ROP	21001	20	10803	10	22408	21	4805	4	48672	45	107689	100
ÚMFT ROPok	127146	13	58783	6	161323	17	29321	3	581805	61	958378	100

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A korrelációs számítás során kapott eredmények mind szignifikánsak voltak. Valamennyi vizsgált programban az adott kistérség által lehívott támogatások és a kistérségre jutó pályázatok száma között erős, pozitív kapcsolat volt. Az NFT ROP kivételével, szinte determinisztikus kapcsolatról beszélhetünk a vizsgált változók esetében.

Ezután kistérségtípusonként (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) is aggregáltuk az adatokat és megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a támogatási összegek és a pályázatok száma között. A kapott eredmények valamennyi gazdaságfejlesztő és regionális operatív program esetén szignifikánsak voltak. A változók között ebben az esetben is pozitív, nagyon erős ($r > 0,90$) kapcsolat volt, tehát támogatási összegek és pályázatok száma között szoros kapcsolat van kistérségtípusonként is.

Az operatív programok támogatásai kistérség típusonként

Varianciaanalízissel elemeztük, hogy a kistérség besorolása (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) hatással van-e az NFT programok esetében a kifizetett, míg az ÚMFT programok esetében a megítélt támogatás összegére. Az NFT

gazdaságfejlesztő és regionális operatív programjai esetében a varianciaanalízis egyik alapfeltétele, a szóráshomogenitás nem teljesült. Ugyanakkor az F próba igen robusztus mutató, ami azt jelenti, hogy a szóráshomogenitás-feltétel nem teljesülése nem feltétlenül rontja el a következtetések érvényességét (Sajtos-Mitev 2007). Ezért mégis megvizsgáltuk az F-hányadot. Az NFT programok esetében a varianciaelemzés eredménye nem volt szignifikáns, tehát a kistérség besorolása nincs érdemi hatással a kifizetett támogatási összegre.

Az ÚMFT programok esetében is hasonló eredmények születtek. A különbség csak az, hogy itt teljesült a szóráshomogenitás feltétele. A varianciaelemzés eredménye azonban itt sem volt szignifikáns, vagyis bebizonyosodott, hogy a kistérség típusa nincs hatással a megítélt támogatás összegére.

NFT I. GVOP és ÚMFT GOP összehasonlítása

Habár az 1 főre jutó támogatás (Ft/fő) - a már említett varianciaanalízis alapján - nem mutatott statisztikai összefüggést a kistérségi típusokkal, mégis néhány fontos következtetést tudunk levonni. Megállapítható, hogy az NFT I. GVOP-ban az 1 főre jutó támogatások átlagosan a NHH kistérségekben voltak a legmagasabbak, míg az LHHK kistérségekben voltak a legalacsonyabbak (3. táblázat). Az ÚMFT GOP-ban az 1 főre jutó megítélt támogatások átlagosan az LHHK kistérségekben voltak a legmagasabbak, és az LHH kistérségekben a legalacsonyabbak.

Az ÚMFT GOP-ban az NFT I. GVOP-hoz képest jelentősen növekedtek a támogatások a HH és az ÁTM kistérségekben. Az NHH kistérségek kivételével mindegyik kistérség több támogatáshoz jutott az ÚMFT GOP-ban, mint a megelőző időszakban. Az NHH kistérségekben több mint 3 ezer Ft-tal csökkent az 1 főre jutó támogatások összege. Kérdéses, hogy megfelelő-e az, hogy a megítélt támogatás 1 főre vetítve az LHHK kistérségekben az ÚMFT GOP-ban több mint kétszerese, mint az LHH kistérségekben, és több mint másfélszerese, mint az HH kistérségekben. Ez megkérdőjelezi a program területi kiegyenlítődesre való törekvését.

3. táblázat. AZ NFT I. GOP és ÚMFT GOP esetében az 1 főre jutó támogatás összege (Ft/fő) és a 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000 fő)

Kistérségi besorolás	1 főre jutó támogatás (Ft/fő)		10000 főre jutó pályázatok száma (db/10000fő)	
	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP
LHHK	7577	20356	3,5	14,1
LHH	6566	9325	3,8	6,1
HH	9951	12828	5,3	8,8
ÁTM	7987	11784	3,9	9,0
NHH	13811	10860	9,3	14,2

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Az 10.000 főre jutó pályázatok száma, egyenesen arányos az előző vizsgálati szempont eredményeivel mind a NFT I. GVOP, mind pedig az ÚMFT GOP esetében (3. táblázat). Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a pályázati kedv annál nagyobb, minél kevésbé hátrányos helyzetű egy kistérség, ám a már említett varianciaanalízis szerint a kistérségi besorolás nincs érdemi hatással a támogatási összegre. Ez részben az egyes kistérségek heterogén pályázati kedvéből, aktivitásából adódik. Kimutatható, hogy nagy szerepe van egy kistérség esetében a meglévő endogén adottságainak a pályázati források lehívásakor.

4. táblázat: Az NFT I. GVOP és az ÚMFT GOP esetében a relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)

Kistérségi besorolás	Relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)	
	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP
LHHK	36	10
LHH	9	12
HH	20	2
ÁTM	29	4
NHH	-6	-4

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Variancia-elemzésünk alapján megállapítható, hogy a relatív pályázati súly alapvetően nem mutat statisztikai összefüggést a kistérségi típusokkal, viszont ha a két szélsőértéket vizsgáljuk, érdekes összefüggés fedezhető fel az NFT I. GVOP esetében. Az NFT I. GVOP elsődleges célkitűzése a gazdaság és a versenyképesség fejlesztése, a területi kiegyenlítődést pedig ezen a célrendszeren keresztül kívánta elérni. Így az NFT I. GVOP sok tekintetben eltért a többi vizsgált operatív programtól.

Az NFT I. GVOP-ban az LHHK kistérségekben volt a legalacsonyabb a támogatás, míg az átlagos pályázatok ezekben a kistérségekben 36%-kal magasabb összegűek voltak, mint az átlagos pályázatok az operatív program egészében (4. táblázat). Ez azt jelenti, hogy bár ezekbe a kistérségekbe számukat és összegüket tekintve is sokkal kevesebb pályázati forrás érkezett, az egyes pályázatok itt mégis viszonylag nagyobb összegűek voltak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a forrásokat kevesebben vették igénybe, egy szűkebb csoport határozta meg a fejlődési irányokat.

Az NHH kistérségekben bár az átlagos pályázatok összege alacsonyabb az operatív program összes pályázatához képest, mégis az 1 főre jutó támogatás valamint az 10.000 főre jutó pályázatok száma kiugróan magas értéket mutatott. Ez

azt jelentheti, hogy ezekben a kistérségekben a pályázati források felhasználásába sokkal több pályázó szervezet tudott bekapcsolódni. Ez a megállapítás alátámasztja az endogén források szerepét egy adott kistérség életében. Levonható az a következtetés, hogy ahol az endogén források erősebbek voltak, ott a pályázati aktivitás/képesség is jobban kimutatható.

Az ÚMFT GOP négy kistérségtípus esetében átrendeződést mutat, de az LHH kistérségekre ugyanaz a megállapítás érvényes ebben az időszakban is, mint a korábbiakban az LHHK kistérségekre. Az ÚMFT GOP-on belül bár az LHH kistérségekben a legalacsonyabb az 1 főre jutó támogatás, valamint a 10.000 főre jutó pályázatok száma, a relatív pályázati súly mégis ezekben a kistérségekben a legmagasabb (4. táblázat).

NFT I. ROP és ÚMFT ROP-ok összehasonlítása:

Habár a támogatási összeg a varianciaanalízis alapján - valószínűleg a nagy szórások miatt nem mutatott statisztikai összefüggést a kistérség típusokkal, a gazdasági operatív programokkal (GVOP és GOP) ellentétben a területi egyenlőtlenségek leküzdésére való törekvés mégis kimutatható volt az NFT I. ROP-ban és az ÚMFT ROP-okban. Az 1 főre jutó támogatások az LHHK kistérségekben a legmagasabbak és az NHH kistérségekben a legalacsonyabbak (5. táblázat).

Az NFT I. ROP-hoz képest az ÚMFT ROP-ok minden kistérségi típusban több mint 2,5-szer több forrást biztosít. A NHH kistérségekben ez az összeg több mint a 4-szerese volt a korábbi időszakhoz képest, ezzel meghaladja az ÁTM kistérségekben az 1 főre jutó támogatást.

5. táblázat. Az NFT I. ROP és az ÚMFT ROP-ok esetében az 1 főre jutó támogatás (Ft/fő) és a 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000 fő)

Kistérségi besorolás	1 főre jutó támogatás (Ft/fő)		10000 főre jutó pályázatok száma (db/10000fő)	
	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok
LHHK	21532	51355	1,2	10,6
LHH	19628	49033	1,0	7,1
HH	12874	35895	0,7	6,1
ÁTM	13377	29019	0,7	6,9
NHH	7150	33005	0,3	8,0

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Az NFT I. ROP-hoz képest az ÚMFT ROP-ok minden kistérségi típusban közel tízszer több pályázatot finanszíroznak, az NHH kistérségek esetében ez több mint 26-os szorzót jelent. A magas pályázati szám növekedés a pályázatok átlagos

összegét csökkentették. Az NFT I. ROP-ban egy átlagos pályázat 204.855.535 Ft volt, míg az ÚMFT ROP-okban ez az érték 117.433.935 Ft. Sokkal több kisebb projekt kap támogatást az ÚMVP ROP-okban mint a korábbi időszakban. Ez a növekedés az operatív programok struktúrájából is következhet, ugyanis az előző idősokkal ellentétben nem 1, hanem 7 db regionális operatív program működik.

**6. táblázat: Az NFT I. ROP és az ÚMFT ROP-ok esetében
a relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)**

Kistérségi besorolás	Relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)	
	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok
LHHK	-3	5
LHH	1	28
HH	-7	30
ÁTM	9	1
NHH	-10	-9

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A relatív pályázati súlyokkal kimutatható, hogy az NHH kistérségekben alacsonyabb költségű projektek támogatása a jellemző. Mind a két időszakban az NHH kistérségek átlagos támogatása 10%-kal kevesebb, mint az egész operatív program átlagos támogatása. A HH és az LHH kistérségekben ez a szám kiugróan magas pozitív értéket mutat, az átlaghoz képest közel 30%-kal magasabb a pályázatok támogatása.

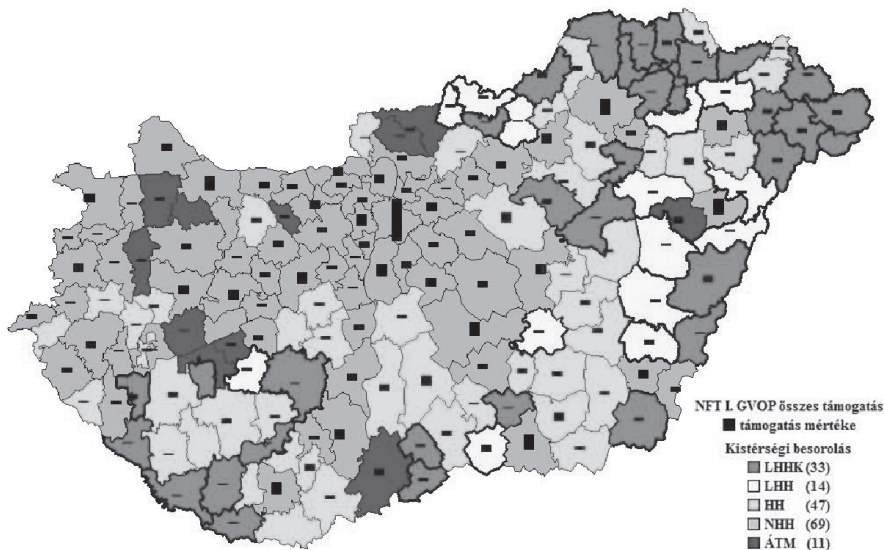
Következtetések - Összefoglalás

A 1. sz. ábrán az NFT I. GVOP-ban 1 kistérségre jutó összes támogatás mértéke látható. Budapest kiugróan magas értéket mutat, ami egyrészt a lakosság számával, másrészt az endogén erőforrások meglétével magyarázható.

Az NFT I. GVOP alapvető célja a gazdaság és a versenyképesség fejlesztése. A területi kiegyenlítődésre való törekvés azonban nem valósult meg. A támogatások többségét a régióközpontokban hívták le. Az NFT I. GVOP esetében bebizonyosodott Kullman (2008) azon állítása, hogy a fejlesztési források elsősorban a nagyobb települések, régióközpontok számára hozzáférhetőek. A nagyvárosok, régióközpontok ugyan összességében magas támogatásban részesültek, mégis a pályázatok relatív súlya lényegesen alacsonyabb, mint az LHHK és LHH kistérségekben. Ami abból adódik, hogy bár a pályázatok nagyobb értékűek, sokkal szűkebb körben hasznosultak. Az NH kistérségek pályázati

aktivitása homogénnek tekinthető a többi kistérséggel szemben. Ez az egyik oka annak, hogy a varianciaanalízis alapján nem találtunk szignifikáns összefüggést a kistérségi besorolások és a támogatási összegek között.

1. ábra: Összes támogatás az NFT I. GVOP-ban

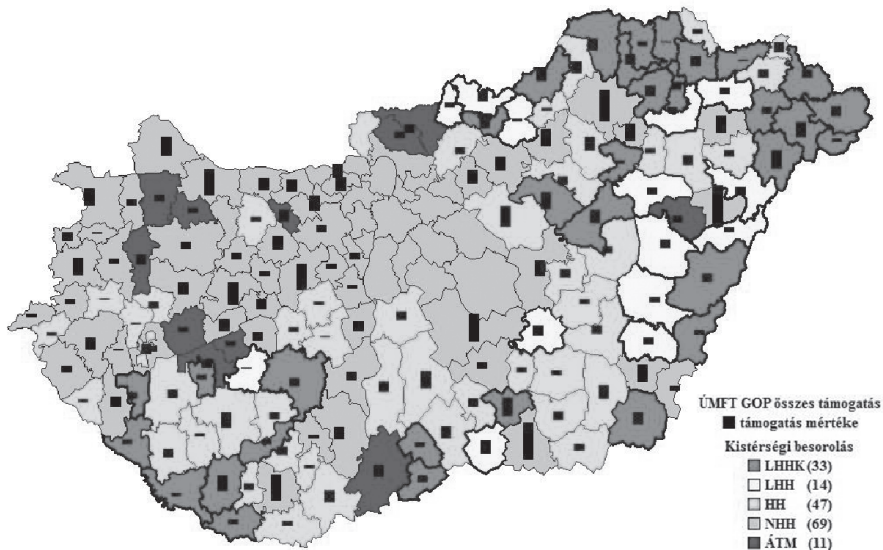
Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

2. sz. ábrán látható, hogy a Közép-magyarországi Régió nem jogosult az ÚMFT GOP támogatásokra. A korábbi tervezési időszakhoz hasonlóan (NFT I. GVOP) az ÚMFT GOP-ban is a nagyvárosokban és régióközpontokban koncentrálnak a fejlesztési források.

Az Eredmények fejezetben már ismertettük, hogy az NHH kistérségekben az 1 főre jutó támogatások 3 ezer Ft-tal csökkentek az NFT I. GVOP-hoz képest. Ez az NHH kistérségeken belül területi egyenlőtlenségeket okoz, ugyanis a források többségét itt is a nagyvárosokban és a régióközpontokban hívták le, így a többi NHH kistérség kevesebb forráshoz jutott.

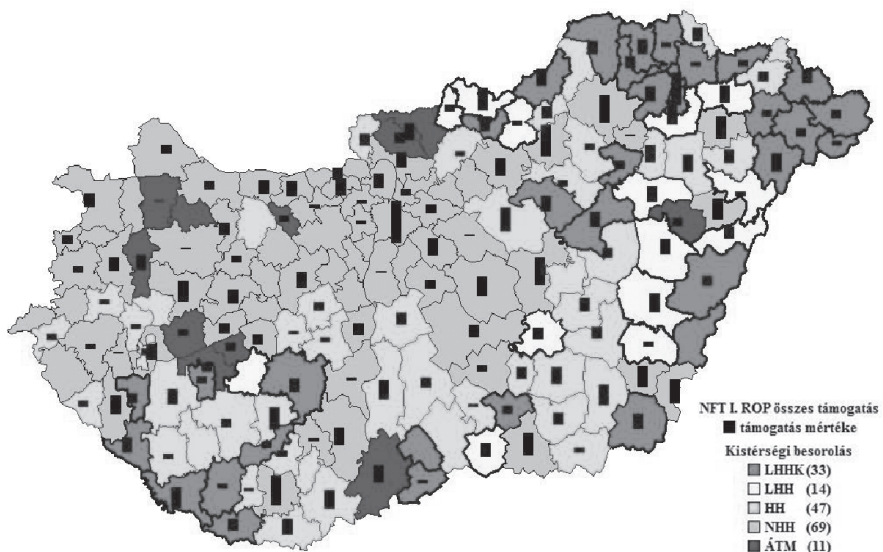
Az LHHK kistérségekben a támogatások jelentősen növekedtek, viszont az LHH kistérségek erős lezakaradást mutatnak a pályázati aktivitás tekintetében.

Az LHHK kistérségekben az átlagos pályázati értékek nagysága homogénebb és jóval magasabb (az 1 főre jutó támogatás közel kétszer több), mint az LHH és a HH kistérségekben. Az LHHK kistérségekben az ÚMFT GOP területi kiegyenlítődszolgáló intézkedései hatékonyak mondhatók, ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy felhívjuk a döntéshozók figyelmét arra, hogy az LHH kistérségek ebből a szempontból veszélyben vannak.

2. ábra: Összes támogatás az ÚMFT GOP-ban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

A 174 kistérségből mindössze 145 kistérség hívott le forrásokat az NFT I. ROP-ból (3. sz. ábra). (Akkoriban ugyan még csak 168 kistérség volt, de az Alkalmazott módszer fejezetben részleteztük az eltérés okait.) Budapest, valamint a régió-

3. ábra: Összes támogatás az NFT I. ROP-ban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

központok és a többi nagyváros használták fel a források jelentős részét. Érdeemes kiemelni Győrt, mint regionális központot, mert ebben az időszakban nem volt képes számottevő forrást lehívni a többi regionális központhoz képest.

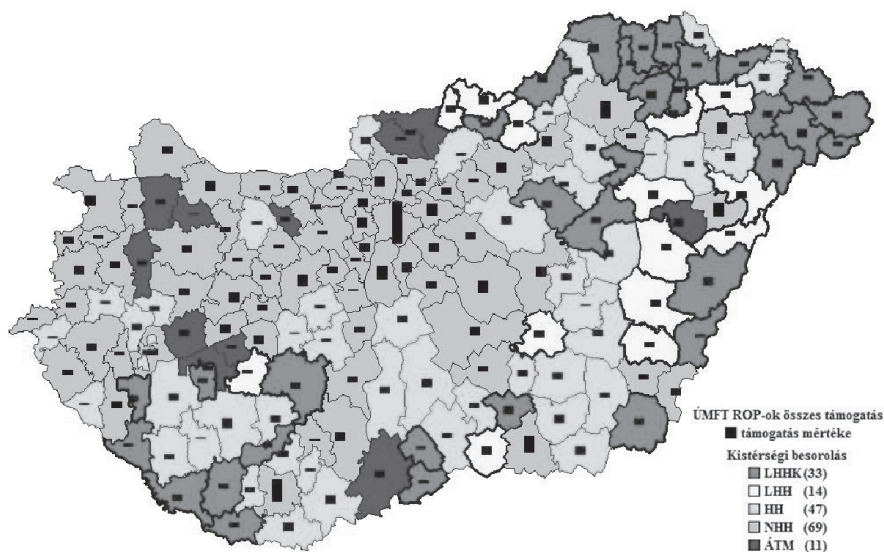
A kistérségtípusokon belül a kistérségek forráslehívásukat tekintve nagyon heterogén képet mutatnak, ezért a varianciaanalízis alapján nem volt kimutatható statisztikai összefüggés a támogatási összegek és a kistérségek között.

Az LHHK és az LHH kistérségekben az 1 főre jutó támogatási összegek és a 10.000 főre jutó pályázatok száma egyaránt magasak voltak, közel 3-szorosa az NHH kistérségekének. Ebből arra lehet következtetni, hogy az NFT I. GOP-pal szemben, az NFT I. ROP a források allokációjánál a területi egyenlőtlenségek mérséklését részben figyelembe vette. Az NHH kistérségeken belül azonban a források lehívása tekintetében jelentős területi különbségek mutatkoznak az alacsony népsűrűségű kistérségek hátrányára.

Az NFT I. ROP-ban az ÁTM kistérségek átlagos pályázati értéke kiugróan magas volt a többi kistérséghez képest. Ezzel ellentétben az NHH kistérségekben az alacsonyabb költségvetésű pályázatok támogatása volt a jellemző.

A négy vizsgált operatív programtípus közül, csak az ÚMFT ROP-ok azok, amelyek mind a 174 kistérséget érintik (4. sz. ábra). Az LHHK kistérségekben az ÚMFT ROP-ok a területi kiegyenlítődszempontjából hatékonyak tekinthetők, ugyanis mind az 1 főre jutó támogatás, mind a 10.000 főre jutó pályázatok száma ezekben a térségekben a legmagasabb, miközben az átlagos pályázati érték is magasabb, mint az országos átlag.

4. ábra: Összes támogatás az ÚMFT ROP-okban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

Az LHH és a HH kistérségekben az átlagos pályázati érték messzemenően meghaladja a többi kistérség átlagát. A relatív pályázati súlyuk ezeknek a kistérségeknek 28%, illetve 30%. Különbség ezek között a kistérségek között, hogy a HH kistérségekben inkább nagyobb értékű projekteket támogattak. Ezzel ellentétben, az NHH kistérségekben inkább sok alacsonyabb értékű projektet részesítettek előnyben. Kiemelnénk a Pécsi kistérséget, ahol kimutatható, hogy elsősorban nagy volumenű fejlesztések valósultak meg. Ebben valószínűleg jelentős szerepet játszott, hogy Pécs volt Essennel és Isztambullal Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben.

Az ÚMFT ROP-okon belül is a nagyvárosok jelentős forrást kötöttek le. Ugyanakkor tény, hogy ezek a kistérségek magas népsűrűséggel rendelkeznek, így az 1 főre jutó támogatás alacsonyabb lehet, mint az országos átlag. A fejlesztési források területi koncentrációja a régióközponttal rendelkező kistérségekben többszörös multiplikációs hatással bír, amely szoros kapcsolatban áll a már meglévő endogén erőforrásokkal.

A területi egyenlőtlenségi tendenciák egyre inkább szükségessé teszik a hatékony, komplex, neo-endogén, felzárkóztató célú területfejlesztési programok elindítását. Szükségesnek tartjuk annak megkövetelését, hogy a területfejlesztési programok a térségi szereplők együttműködésén, partnerségén és lokális endogén erőforrásokon alapuljanak, melyekhez külső erőforrások (támogatások) kapcsolódjanak! Nagyon fontos egy jövőkép megalkotása ahhoz, hogy hosszú távú fejlesztéseket vihessünk végbe. A hátrányos területek csak akkor válnak fenntarthatóvá, ha erőforrásait nem elszívják, hanem helyben hozzáadott értéket teremtve a kívül állók számára vonzóvá teszik.

Irodalom

- Black, R.- Natali, C.- Skinner, J. (2005): Migration and Inequality. World Development Report 2006 Background Papers. Brighton: University of Sussex. Retrieved from: http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2006/Resources/477383-1118673432908/Migration_and_Inequality.pdf
- Brodorits, Z. – Nagy, A. (2010): A fejlesztéspolitika érvényesülése - A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség mintaértékelése alapján. Falu, Város, Régió, 2010 (1), 78-81. p.
- Bürkner, H.J. – Matthiesen, U. (2007): Territorial Cohesion, Brain Drain and Digital Divide. Scholich, D. (ed.): German Annual of Spatial Research and Policy 2007: Territorial Cohesion. Berlin: Springer, 53-62. p.
- Cypher, J.M.- Dietz, J. L. (2009) The Process of Economic Development New York: Routledge
- Dávid, J. (2004): A hátrányos helyzetű (42) térségek további fejlesztésének lehetőségei és irányai. Falu Város Régió, 2004 (1-2), 30-36. p.
- Enyedi, Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. Magyar Tudomány 2004 (9) 935-941. p.
- Farkas, T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéelméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. Tér és Társadalom, 16 (1) 41-57. p.
- Fekete, A. (2010): Alulnézetből: Vélemények a lokális fejlesztésről. A Falu, 25(3), 35-46. p.
- High, C. – Nemes, G. (2004): Social Learning in LEADER: Exogenous, Endogenous and Hybrid Evaluation in Rural Development. Sociologia Ruralis, 47 (2) 103-119. p.
- Heidenreich, M. – Wunder, C. (2008): Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe. European Sociological Review, 24 (1), 19-36. p.
- Henderson, J. V. (1999): How urban concentration affects economic growth. Policy research working paper 2326, World Bank
- Hoggart, K. – Buller, H. (1994): Vidékfejlesztés. In: Madarász Imre (szerk.): Szöveggyűjtemény a Vidékfejlesztés szociológiája tantárgy tanulmányozásához. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Illés, I. (2008): Regionális Gazdaságtan – Területfejlesztés. Budapest: Typotex.
- Jian, T. - Sachs, J.D. –Warner, A.M. (1996): Trends in Regional Inequality in China. China Economic Review, 7 (1), 1-21. p.
- Káposzta, J. (szerk.) (2007): Regionális gazdaságtan In: Tóth, T. (szerk.) (2009): Terület- és projekttervezés. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház
- Kovács, K. (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. A Falu, 22 (2), 67-79. p.

- Krugman, P. (1991) Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99 (3) 183-99 p.
- Kullman, Á. (2008): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek programjainak dilemmái. *Falu Város Régió*, 2008 (2), 69-73. p.
- Long, A. – van der Ploeg, J.D. (1994): Endogenous Development: Practices and Perspectives. In: J.D. van der Ploeg – A. Long (eds.): *Born From Within – Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Malais, J. – Haegeman, H. (2009): Analysis on the European Union Regional Policy. *School of Doctoral Studies European Union Journal*, 1 (1), 77-82. p.
- Martin, P. (1999): Are European Regional Policies Delivering? Paris: CERAS-ENPC. Retrieved from: <http://willmann.econ.kuleuven.be/~gerald/euroecon-04/martin-paper.pdf>
- Myrdal, G. (1957) *Economic theory and underdeveloped regions*, Hutchinson.
- Nemes, G. (2005): *Integrated rural development: the concept and its operation*. Budapest: Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences.
- Perroux, F. (1970): A note on the concept of growth poles. In: McKee, D.- Dean, R.- Leahy, W. (eds.) *Regional economics theory and practice*, Free Press, 93-103 p.
- Petrakos, G.- Rodríguez-Pose, A.- Rovolís, A. (2003) Growth, integration and regional inequality. ERSA conference papers Vienna, Austria. Retrieved from: <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/46.pdf>
- Puga, D. (2001): European Regional Policies in Light of recent Location Theories. Toronto: University of Toronto and CEPR. Retrieved from: <http://www.iadb.org/intal/intalcdi/PE/2009/03778.pdf>
- Puga, D. (1998): *The Rise and Fall of Regional Inequalities*. London: CEP, London School of Economics and CEPR. Retrieved from: http://eprints.lse.ac.uk/20643/1/The_Rise_and_Fall_of_Regional_Inequalities.pdf
- Ray, C. (2000): *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle: Newcastle University, Centre for Rural Economy.
- Ritter, K. (2008): *Agrár foglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Romer, P.(1986): Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 94 (5) 1002-1037. p.
- Sajtos, L. – Mitev, A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea.
- Szakál, F. (2004): *Környezetgazdaságtan II*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Környezetgazdálkodási Intézet, 85.-131 p.
- Thisse J.F.(2000): Agglomeration and regional imbalance: Why and is it bad?, *EIB Papers*, 5 (2) 47-67 p.
- Tóth, T. (szerk.) (2009): *Terület- és projekttervezés*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház